

УДК 36.32:17.026

ЕТИЧНІ ДИЛЕМИ МАСОВОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Марина Лазарева

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: marinalazareva9@mail.ru*

Проаналізовано зміни в етичній сфері життя людини, які відбулись із становленням масового суспільства, та продемонстровано відмінності між традиційною етикою та етикою XXI ст. Зосереджено увагу на важливості формування почуття відповідальності у членів масового суспільства. Досліджено комунікативну сферу життя людини та головні зміни, які відбулись у ній під впливом технологічного поступу та глобалізації. Розглянуто поняття ековідповідальності, яке сформувалось під впливом глобальних трансформацій суспільства. Окреслено позитивні моменти впливу глобалізації та технологізації на життя людини.

Ключові слова: глобалізація, технологізація, моральність, масове суспільство, відповідальність, інтелектуальний дискурс, Інтернет.

Глобалізаційні процеси XXI ст. помітно позначились на етичній сфері міжособистісних стосунків людини та на її взаємодії із природою та суспільством. Опіраючись на дослідження Г. Йонаса, зауважимо, що вся традиційна етика ґрунтувалась на стосунках між людьми-сучасниками, які вимагали виконання певних моральних зобов'язань безпосередньо одне від одного: “моральний універсум утворюють сучасники, і горизонт його майбутнього обмежений видимим життєвим простором” [4, с. 18]. Однак із становленням суспільства як масового, із швидкісними темпами глобалізації і технологізації світу людини, одночасно спостерігаємо і зміни у етично-моральній сфері: повсякденні ситуації набувають нового звучання й потребують нових конструктивних рішень, питання відповідальності стає ще більш значущим з огляду на нові виклики сучасності, етичні кодекси та моральні приписи потребують переосмислення та популяризації тощо.

Зазначене вище у жодному разі не свідчить про те, згідно з Г. Йонасом, що “золоте правило моралі” втратило свою актуальність: “старі приписи етики “ближнього” – приписи справедливості, щирості, чесності тощо – не втрачають своєї значущості в межах безпосередніх стосунків, у повсякденній сфері людських взаємин” [4, с. 20]. Однак це стосується лише сфери ближнього – сфери міжіндивідуальної кооперації. Через вихід масового суспільства на нові рівні існування виникає потреба й у нових етичних вимірах та площинах відповідальності, які б забезпечували функціонування людини у кардинально нових умовах життя.

Зі становленням масового суспільства питання про етичний вимір буття людини лише посилило свою актуальність. Так, співвідношення між темпами розвитку технологій та

природним середовищем людини досліджували такі мислителі, як А. Швейцер, Ф. Фукуяма, Е. Агацці, З. Бауман, Г. Рополь, Г. Ленк, Д. Бел, Е. Гіденс, Л. Мемфорд, А. Етціоні, А. Печеї, Х. Шельскі та інші. Г. Йонас, зокрема, став одним із розробників етичних приписів для технологізованого суспільства та сформулював основоположні принципи ековідповідальності. Нові рівні спілкування, які виникли завдяки технологічному прогресу та розширенню меж комунікації, своєю чергою, потребували морально-етичних правил ведення діалогу, що досліджено у працях Ю. Габермаса, К.-О. Апеля, Ж. Дериди, В. Франкла, М. Кастельса, М. Гайдегера, Х. Ортеги-і-Гасета та ін. Серед українських дослідників етичної сфери глобалізованого масового суспільства виокремимо А. Єрмоленка, В. Ляха, В. Князева, В. Крисаченка, А. Толстоухова, С. Кримського, М. Тарасенка, В. Пашенка, О. Салтовського та ін.

Мета статті – дослідити нові форми відповідальності, які тісно переплетені із процесами глобальних трансформацій сучасного масового суспільства; охарактеризувати взаємодію людини з навколишнім її світом в етично-моральному контексті; простежити позитивні впливи викликаних глобалізацією змін у різних сферах людського життя, які сприяють розвитку почуття відповідальності та формуванню новітнього морального кодексу.

Незважаючи на те, що питання свободи принципово не може бути поставлене поза відповідальністю, члени масового суспільства зосереджують увагу лише на більш “привабливій” стороні зазначеної дихотомії й розділяють їх у безпосередньому використанні. Як зазначає З. Бауман, “акцент (що важливо, разом із тягарем відповідальності) остаточно змістився на відстоювання людиною своїх прав. Цей важливий відхід виявився у зміщенні етичного/політичного дискурсу з фрейму “справедливого суспільства” на фрейм “прав людини”, тобто перенесення уваги у цьому дискурсі на право людини залишатись відмінною від інших і за власним бажанням обирати моделі щастя та відповідного способу життя” [1, с. 37]. Життя людини у масовому суспільстві характеризується полярністю. З одного боку, масове суспільство стає одним із тих факторів, які сприяють розмиванню індивідуальності людини, стирають особистісні характеристики та урівнюють індивідів. З іншого ж, – З. Бауман має рацію, що кожен отримує право бути почутим, право на відстоювання власних переконань та позиціонування своєї ідентичності. Доказом цього може слугувати та кількість мистецьких напрямів, політичних рухів, соціальних груп, які переполюють сучасне суспільство.

Зрозуміло, що ми не можемо відкидати очевидні факти, які підтверджують егоцентризм та нівеляцію традиційних моральних принципів, безвідповідальність та розбещеність членів масового суспільства. Технологічний прогрес та доступність інформації деякою мірою сприяють тому, що свобода вироджується у задоволення власних бажань незалежно від методів. Тим не менше, життя у масовому суспільстві накладає на людину й ряд зобов’язань, правил поведінки та відповідальність за свої дії. Саме глобалізація та формування мережевого суспільства робить помітною важливість дій кожного окремого індивіда: “що більші можливості свободи в особистості – то ширший вибір і сильніший вплив, який суб’єкт може зчинити на стан справ у тій чи тій ділянці, тим більша його відповідальність” [3, с. 146–147]. Отже, сконцентрованість уваги людини на фреймі особистих прав не свідчить про її байдужість щодо досягнення соціальної справедливості чи втрату відповідальності за майбутнє.

Продовжуючи, зосередимо увагу на тих сферах людського життя, в яких відбулись найпомітніші зміни етичного характеру. Передусім йдеться про комунікативну сферу: наявні

сьогодні засоби спілкування докорінно відрізняють нашу епоху від усіх попередніх, що породжує потребу в переосмисленні традиційних норм спілкування та формуванні новітніх принципів комунікативної відповідальності. “Плюралізація способів життя, їхня рухливість позбавляє привілейованого становища нормативно-ціннісні підвалини, які раніше видавались інваріантними. ...Життєві орієнтири, які люди шукають у соціальному просторі, стають щоразу більш численними і невизначеними, сам цей простір – щоразу більш фрагментарним. ...Водночас сучасні засоби комунікації, насамперед Інтернет, створюють для зростаючої кількості людей щоразу ширші можливості виходу в глобальний інтерактивний простір у ролі автономних і особистісно значущих суб’єктів” [3, с. 154].

Підключення до Інтернету розширює можливості людини до небачених масштабів: це доступ до здобутків літературної творчості, мистецтва, освіти тощо; зрештою, це новий рівень спілкування та кооперації між індивідами. Тим не менше, доступність засобів зв’язку, швидкісна передача інформації, повсюдне розширення меж спілкування тягнуть за собою й нові види відповідальності, потребу у виробленні комунікативної етики. У зв’язку із цим, одним із найнагальніших питань комунікативної етики є питання довіри у сфері комунікації, яка зазнала сильного впливу із впровадженням віртуального рівня спілкування та стрімким поширенням мережі Інтернет. З одного боку, спілкування у мережі може спокушати на презентацію себе у більш вигідному світлі, ніж це є насправді, оскільки не залежить від територіального місцезнаходження, не передбачає “тілесної присутності” мовців, не оперує засобами перевірки істинності інформації. Однак якщо ми хочемо зрозуміти одне одного, досягнути світ іншого та ввійти у нього, ми зобов’язані відновлювати вартість слова. Відповідно до того, з якою швидкістю Інтернет-спілкування заповнило буденний світ людини, як легко воно перетворилось у звичне явище, не дивно, що люди намагаються використовувати його не лише задля виконання повсякденних зобов’язань, але і задля побудови стосунків. Саме тому немає сенсу розбудовувати цей новий світ на підвалинах неістинності та недовіри.

Також зауважимо, що масовому суспільству характерне зниження рівня, якщо не цілковита втрата, інтелектуальної дискусії. Незважаючи на варіативність засобів спілкування, комунікативний простір стає щоразу більш фрагментарним. Про це свідчить необізнаність широких мас щодо нагальних для суспільства питань, небажання підтримувати діалог із метою пошуку конструктивних рішень, ізолюваність індивідів та концентрація уваги лише на тих питаннях, які безпосередньо пов’язані із повсякденним життям тощо. Існують різні погляди стосовно того, чому відбувається втрата інтелектуальної дискусії. Зокрема, К. Леш пов’язує це із темпами життя нашого сучасника та із зникненням традиційних місць збору громадян (кафе, бари, кав’ярні, площі для міських зборів тощо) для обговорення живих тем та проведення дискусій. Із такою позицією можна погодитись, оскільки людина у гонитві за прогресом та за потреби постійного оновлення інформації не встигає самостійно осмислити життєво важливі питання, не кажучи вже про винесення їх на рівень колективного обговорення.

Ще однією причиною втрати інтелектуального дискурсу можна назвати вплив ЗМІ на сучасне масове суспільство, яке сьогодні важко переоцінити: часто саме на основі телевізійних новин чи газетних статей формуються позиції людей щодо тих чи тих питань. Гарно оформлений, стислий (що є досить важливо за умов надінформатизації), проте часто однобічний матеріал, що поширюється ЗМІ, маси сприймають як дані істини, що не потребують

ревізії. За цих умов, однією із негативних рис інформатизації є важкість у виокремленні достовірних, надійних джерел інформації. Усе зазначене вище спричиняє те, що суперечки, якщо вони і проводяться, стосуються поверхневих речей і не викликають вагомого відголосу у свідомості індивіда. Тож масовому суспільству, щоб вирішити нагальні етичні дилеми та виробити чітку позицію щодо глобалізаційних викликів, необхідно відновити традицію спільного інтелектуального дискурсу, сприяти обговоренню важливих питань та розширювати спектр достовірних джерел інформації. Стосунки між індивідами – членами масового суспільства – повинні ґрунтуватись на довірі та взаємоповазі, на відповідальності не лише за свої дії, але й за слова.

Отже, однією із загроз для члена масового суспільства є його постійна рухливість та мінливість: під впливом цивілізаційного прогресу та тих вимог, які у зв'язку із цим постають перед людиною, вона втрачає внутрішнє ядро, яке відповідає за цілісність її природи. “Те, що відділяє сучасність від усіх інших історичних форм людського співжиття: нав'язлива, безперервна, нездоланна, вічно незавершена модернізація; непомірна та невикорінна, невтомна жага творчої руйнації. ...Виконання завжди у майбутньому, й успіхи втрачають свою привабливість та потенціал задоволення у момент їхнього досягнення, якщо не раніше. Бути сучасним – означає постійно випереджати самого себе, знаходитись у стані постійної непокори... це також означає мати індивідуальність, яка може існувати лише як нереалізований проект [1, с. 35–36]. Перебуваючи у постійному русі, увесь час підвищуючи конкурентоспроможність, безперервно оновлюючи власні “бази даних”, людина втрачає почуття меж: не існує ні минулого, ні майбутнього, є лише безмежне тут і зараз. Минуле стирається з пам'яті як застаріла інформація, майбутнє ж не має меж як таке – воно відкрите для людини та сповнене нескінченим потенціалом засобів, які їй знадобляться для досягнення мети. Однак така позиція не правильна, більше того, вона спрямовує людину до неминучої загибелі. Незважаючи на ті успіхи, яких досягло людство у технологічній та інформативній ділянках, природа, як первинна сфера людського існування, продовжує нагадувати людині про її обмеженість влади. Важливо зрозуміти, що природа повстала не проти людини, а за людину: всі “попередження” лише нагадують нам про те, що варто переглянути принципи своєї діяльності задля власного порятунку та порятунку майбутнього.

Продовжуючи, зауважимо, що глобалізаційні процеси та технологізація у своїх викликах сучасності тягнуть за собою формування ще одного виду відповідальності – екологічної, основною характеристикою якої є вимога об'єднати зусилля всіх членів масового суспільства в інтересах спільної мети. Ековідповідальність стає тим фактором, який повинен забезпечити колективну співпрацю, інтелектуальну дискусію із залученням як фахівців у цій галузі, так і мас загалом задля збереження життя на Землі. Цей новий тип відповідальності докорінно відрізняється від традиційних: передусім він розрахований на нереальне буття – на прийдешні покоління, які ще не набули реального існування. Саме у такому контексті простежуємо можливість поставити питання про межі майбутнього, які тривалий час залишались непоміченими засліпленими прогресом масами. По-друге, така відповідальність хоч і стосується діяльності кожного окремого індивіда зокрема, проте не вичерпується цим: вона виростає із поєднання зусиль кожного і має кумулятивний характер.

Отже, побутує думка, що сучасне масове суспільство характеризується втратою етично-моральних засад співіснування, відкиданням меж розвитку та прогресу, безвідповідальністю та недбалим ставленням до навколишнього середовища тощо. Однак не всі автори

погоджуються із такою позицією: “Зростає відповідальність – колективна і персональна – за негативні наслідки глобальної нотиціації і в цілому – науково-технічного прогресу. Посилюється потреба у саморегуляції, передусім – етичній, професійних та інших соціальних співтовариств у міжнародному масштабі. ...Свободу та відповідальність, дотримання прав людини усвідомлюють як найважливіші принципи комунікації” [3, с. 155–156]. Насамперед це підтверджується тим, що наявність почуття відповідальності уможливило створення повноцінного мережевого суспільства, сприяє його розвитку та вдосконаленню. Толерантність, довіра, взаємоповага, відповідальність за слова та дії, морально-етичний кодекс дають змогу розбудовувати віртуальну реальність як альтернативний життєвий світ людини. Сьогодення вже неможливо уявити без Інтернету, телекомунікацій, технологій тощо. Саме тому суспільству не залишається нічого іншого, як популяризувати адекватне використання переваг прогресу та використовувати їх задля спільного блага на етично врегульованих засадах.

Позитивним моментом є також те, що технологізація та інформатизація сприяють тісному переплетенню зв'язків у сучасному масовому суспільстві, що не може не впливати на підвищення моральності та гуманності його членів. “Серед причин розвитку гуманності Пінкер відзначає дію історичної тенденції до розширення “моральних кіл” людей, які охоплюють щоразу більш широкі спільноти – племена, нації, інші раси і навіть тварин. Збільшуються можливості входження до внутрішнього життя один одного, ототожнення себе з іншим, співпереживання” [3, с. 170]. Така стратегія спрямована на те, щоб вилучити із масового суспільства насильство та сприяти мирному врегулюванню конфліктних ситуацій. Отже, поширена на всіх відповідальність виховує у людей повагу до інших, допомагає уникати поділу суспільства на “своїх” та “чужих”, прискорює взаємопроникнення у світ Іншого та розуміння альтернативної позиції.

У зв'язку із цим, доцільно викладати основи етики та екології у школах, починаючи із молодших класів. На цих уроках дітям повинні пояснювати принципи співпраці з товаришами, норми та етично-моральні закони життя у сім'ї та суспільстві, висвітлювати загрози, які постали перед людством на цьому етапі розвитку, привчати дітей до ековідповідальності та дбайливого ставлення до навколишнього середовища, до економного використання природних ресурсів тощо. Отримані знання учні повинні закріплювати на практиці та використовувати їх у повсякденному житті. Наприклад, варто популяризувати регулярні розважально-пізнавальні заняття із догляду за природним середовищем у певному районі міста чи організувати плідні дискусії щодо питань, важливих не лише для окремих учнів, але й для всієї школи. Важливо закласти у молоду людину принципи відповідальності, гуманності, свідомого ставлення до життя, виробити в ній етично-моральний комплекс норм, спонукати до креативного самостійного мислення.

Глобалізація, розширивши межі спілкування та співпраці індивідів, посприяла поширенню “настроїв, викликаних усвідомленням та переживанням провини та відповідальності за злочини проти людства. Нехтування правами людини стало для багатьох чимось на зразок “первородного гріха” сучасного суспільства, який визначає всезагальну провину та каяття за минуле, всезагальну відповідальність – щодо теперішнього та майбутнього” [3, с. 161]. Зрозуміло, що за умов створення світового ринку та необхідності співпраці людей, які належать до різних націй та є представниками різних культур, стратегія всезагального покаяння є необхідним елементом налагодження зв'язку. Так, Ж. Деріда у цьому плані

досить скептично відгукується про “театр прощення”, який розігрують люди, звинувачуючи себе та людство у всіх злочинах проти себе ж та людства. Французький мислитель вважає, що ця “безкінечна процесія покаяння” є поверховою та награною. Можливо, на початку така позиція й пов’язана із корисними мотивами, проте, якщо почуття відповідальності “входить у звичку”, можемо сподіватись, що у майбутньому люди виявлятимуть себе більш толерантними та поважаючими одне одного членами світової спільноти.

Отже, як зазначає В. Франкл, “свобода – це лише частина справи і половина правди. Бути вільним – це лише негативний аспект цілісного феномену, позитивний аспект якого – бути відповідальним. ... Свобода може виродитись у звичайне свавілля, якщо вона не проживається з погляду відповідальності” [7, с. 67–68]. Сучасна людина не лише вільна, вона – людина, яка ухвалює рішення, більше того, вона – людина відповідальна. Бунт мас віджив себе: на його зміну прийшли модернізовані маси – ерудовані, знайомі з комфортом, відповідальні (оскільки їхнє власне життя залежить від тих принципів діяльності, які приймає більшість). Моральність у масовому суспільстві жодним чином не вичерпала себе, а відповідальність не відкинута як анахронізм, однак важливо грамотно і правильно формулювати основні принципи людської діяльності, поширювати їх серед членів масового суспільства, пробуджувати в кожному почуття особистої відповідальності як за подальший розвиток суспільства, так і за збереження життя загалом. Масове суспільство ХХІ ст. не можна назвати скупченням невдячного, безвідповідального, прагнучого лише розваг натовпу. Глобалізаційні процеси перетворили масове суспільство для кожного із нас у реальність, яка ввібрала у себе весь потенціал людства. Тож не варто категорично знецінювати масовість та дискредитувати її як розбещену технологічним прогресом та впливом культурної індустрії, як таку, що втратила пильність та відкинула моральні засади спільного буття.

Етичні дилеми, що постали перед людством, потребують колективної відповідальності, яка ґрунтується на особистій занепокоєності кожної людини, на творчій активності кожного члена масового суспільства: “Лише тією мірою, в якій ми забуваємо себе, віддаємо себе, жертвуємо себе світу, тим його завданням та вимогам, якими просякнуте наше життя, лише тією мірою, якою нам не байдуже до світу і предметів поза нами, а не лише до нас самих і наших власних потреб, лише тією мірою, якою ми виконуємо завдання і вимоги, справджуємо смисл та реалізуємо цінності, ми справджуємо та реалізуємо також самих себе” [7, с. 119–120]. Отже, члену масового суспільства заради власного добробуту та добробуту людства необхідно привчити себе до почуття відповідальності, до осмислення моральних норм та постійної їхньої проекції на власне життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бауман З. *Текучая современность*. СПб.: Питер, 2008.
2. Деррида Ж. *Глобализация, мир, космополитизм* // *Космополис*, 2004. № 2 (8). С. 125–140.
3. *Информационная эпоха: вызовы человеку*. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010.
4. Йонас Г. *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації*. К.: Лібра, 2001.
5. Кастельс М. *Галактика Інтернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе*. Екатеринбург: У-Фактория, 2004.

6. Лэш К. Восстание элит и предательство демократии. М.: Логос, Прогресс, 2002.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник. М.: Прогресс, 1990.

Стаття надійшла до редколегії 03.04.2012

Прийнята до друку 17.04.2012

ETHICAL DILEMMAS OF MASS SOCIETY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION CHALLENGES

Maryna Lazareva

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: marinalazareva9@mail.ru*

Changes in the ethical sphere of human life that occurred with the formation of mass society are analyzed in the article. In addition, it is demonstrated the differences between traditional ethics and ethics of the XXI century. Attention is concentrated on the importance to the members of mass society of forming a sense of responsibility. It is investigated the communicative sphere of human life and fundamental changes that took place in it under the influence of technological progress and globalization. The concept of eco-responsibility that was formed under the influence of global transformations of society is examined. It is outlined the positive moments of the globalization and technologization influence on the human life.

Key words: globalization, technologization, morality, mass society, responsibility, intellectual discourse, the Internet.

ЭТИЧЕСКИЕ ДИЛЕММЫ МАССОВОГО ОБЩЕСТВА В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ВЫЗОВОВ

Марина Лазарева

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: marinalazareva9@mail.ru*

Проанализированы изменения в этической сфере жизни человека, которые произошли со становлением массового общества, и продемонстрированы отличия между традиционной этикой и этикой XXI в. Сосредоточено внимание на важности формирования чувства ответственности у членов массового общества. Исследована коммуникативная сфера жизни человека и главные изменения, которые произошли в ней под влиянием технологического прогресса и глобализации. Рассмотрено понятие экоответственности, которое сформировалось под влиянием глобальных трансформаций общества. Обозначены позитивные моменты влияния глобализации и технологизации на жизнь человека.

Ключевые слова: глобализация, технологизация, моральность, массовое общество, ответственность, интеллектуальная дискуссия, Интернет.